вийшла заміж за пасинка Богдана Хмельницького Данила, а сини Іван та Захарій зайнялися лицарським ремеслом. У Реєстрі Війська Запорозького за 1649 р. Іван Острянин записаний полтавським сотником, згідно з традицією під прізвищем Іскренко[25]. В ході Визвольної війни українського народу 1648—1657 рр. він продовжив справу батька — славного козацького гетьмана.

[1] Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы: в 3-х т. — М., 1954. — Т. 1. — С. 24.
[2] Там же. — С. 159.
[3] Грушевский М. Історія України-Руси. — К., 1995. — Т. 7. — С. 528.
[4] Акты Московского государства. — СПб., 1890. — Т. 1. — С. 586—587.
[5] Там же. — С. 641.
[6] Целевич О. Участь козаків в Смоленській війні 1633—1634 рр. // Записки НТШ. — Львів, 1899. — Т. 28. — С. 11.
[7] Лазаревский А. М. Очерки малороссийских фамилий: Материалы для истории общества в XVII—XVIII в. // Русский архив. — 1875. — Кн. 3. — С. 302.
[8] Там же.
[9] Diaryusz transakcyi wojennej między wojskiem koronnem a zaporoskim... przez X Szymona Okolskiego. — Kraków, 1858. — S. 15 (далі — Diaryusz...).
[10] Воссоединение Украины с Россией... — Т. 1. — С. 202.
[11] Історія України в документах і матеріалах. — К., 1941. — Т. 3. — С. 98.
[12] Diaryusz... — S. 90.
[13] Самійло Величко. Літопис. — К., 1991. — К. 1. — С. 294.
[14] Diaryusz... — S. 90.
[15] Ibid. — S. 91.
[16] Ibid. — S. 95.
[17] Ibid. — S. 101.
[18] Ibid. — S. 106.
[19] Ibid. — S. 110.
[20] Ibid. — S. 135.
[21] Ibid.
[22] Воссоединение Украины с Россией... — Т. 1. — С. 262.
[23] Там же. — С. 263.
[24] Центральний державний архів давніх актів Росії, ф. 210, Помістний стіл, стовп. 21, арк. 255.
[25] Реєстр Війська Запорозького 1649 року. — К., 1995. — С. 407.

В. Я. БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ (Харків), В. І. ГОЛОВЧЕНКО (Харків)

Іван Стешенко — подвижник на ниві українського національного відродження

Відновлення державної самостійності України прискорило процес повернення з історичного небуття імен славних її синів, які віддали своє життя в боротьбі за визволення Батьківщини. Одним із них був Іван Матвійович Стешенко — активний учасник національного відродження кінця XIX—початку XX ст., перший генеральний секретар, згодом народний міністр освіти Української Народної Республіки, організатор (спільно з Лесею Українкою) першого українського соціал-демократичного гуртка.

Про І. М. Стешенка мовчать енциклопедії й довідники, солідні монографії й популярні видання, вузівські та шкільні підручники, видані в Україні за радянських часів. Через раптову, трагічну смерть Іван Матвійович уникнув образливих і зневажливих ярликів "буржуазного націоналіста" тощо, але разом з тим він зник з історії України, не полишивши в ній жодного сліду. Прийшов час відтворити історичну правду і повернути ім'я Івана Стешенка українському народові. Тож хай ця невеличка стаття стане скромним внеском у виконання постанови Президії Вер-

ховної Ради України "Про відзначення 75-річчя Української демократичної революції 1917—1918 рр.".

Щодо походження І. М. Стешенка ми не маємо певних відомостей. В. Поточний в неопублікованому некролозі з приводу загибелі Стешенка, що зберігається в Рукописному відділі ЦНБ АН України ім. В. І. Вернадського, зазначає, що "дід його був кріпаком" [1]. Дмитро Дорошенко у своїй "Історії України. 1917—1923 рр." свідчить, що Стешенко — "син козака на Полтавщині" [2]. І. М. Стешенко справді народився у передмісті Полтави 31 серпня 1873 р., закінчив Полтавську гімназію й у 1892 р. вступив на історико-філологічний факультет Київського університету.

Кінець XIX ст. був часом значних змін у суспільно-політичному житті України. В умовах тяжкого гніту царизму, який ламав, душив українську націю, залякував репресіями громадських діячів, наростав процес національного відродження. Щоб краще уявити той час, звернемося до спогадів Дмитра Антоно́вича (1877—1946 рр.), одного із засновників і активних діячів Революційної Української партії, а згодом — Української Народної Республіки: "Сама молодіж 90-х рр. в цілій Росії уже значно відрізняється від молодіжі попереднього десятиліття. Як для тої характерною була психічна пригніченість, брак життєвої здібності і творчої сили, так для молодіжі 90-х рр. являється характеристичним накоплення певної життєвої енергії, потреби жити і боротися. Вона уже здібна найти собі новий шлях до громадської акції" [3]. Трохи пізніше Д. Антоно́вич оцінив 90-і роки XIX ст. як, можливо, найцікавіший час в історії українського суспільного руху, коли були закладені початки громадського ренесансу, що привів до виникнення на початку XX ст. українських політичних партій [4].

Навчаючись у Київському університеті, Іван Стешенко познайомився з учасниками "наймолодшого гуртка драгоманівців", заснованого в 1888 р. дочкою відомого члена Старої Громади Миколи Ковалевського Галею Ковалевською. До його складу входили Леся Українка, Павло Тучапський (1869—1922 рр.), у майбутньому співзасновник РСДРП і активний діяч Української соціал-демократичної спілки, Кость Арабажин та ін. Вони підтримували тісний зв'язок з утвореною 4 жовтня 1890 р. у Львові під впливом Михайла Драгоманова Руcько-Українською радикальною партією, поширювали її орган—журнал "Народ" і надсилали до нього кореспонденції [5].

Зв'язок київської молоді з галицькими радикалами, за свідченням П. Тучапського, сприяв знайомству з марксизмом [6], що спричинило сформування на початку 1896 р. навколо Івана Стешенка першої української соціал-демократичної організації — "Групи українських соціал-демократів" (УСД), до якої увійшли Михайло Коцюбинський, Леся Українка, її мати Ольга Косач, Павло Тучапський, Михайло Кривинюк, Борис Ратнер та Петро Канівець [7]. Того ж року І. Стешенко закінчив навчання в університеті й почав працювати в одній з гімназій Києва.

На той час уже існувала тривка традиція участі українських революціонерів у російському визвольному русі (досить згадати імена народників М. Кибальчича, А. Желябова, С. Перовської, Д. Лизогуба). Проте І. Стешенко і більшість його однодумців не приєдналися ні до існуючої ще з 1891 р. в університеті Російської соціал-демократичної групи Я. Ляховського і Б. Ейдельмана, ні до створеного в березні 1897 р. київського "Союзу боротьби за визволення робітничого класу". Очевидно, вже тоді вони розуміли необхідність створення національної української робітничої партії, здатної провадити революційну пропаганду серед сільської бідноти, робітників дрібної та кустарної промисловості, оскільки російська соціал-демократія орієнтувалася на роботу з міським пролетаріатом на великих підприємствах, на той час значною мірою зрусифікованих.

В 1897—1898 рр. група УСД видала й нелегально розповсюдила дві брошури: "Програма групи" та "Про соціал-демократичну роботу серед українського селянства". Тоді ж студент Варшавського університету, в майбутньому відомий діяч українського визвольного руху Мар'ян Меленевський (1879—1938 рр.) організував на Київщині "Групу сільських робітників соціал-демократів". Між останньою та групою УСД зав'язалися відносини, але арешт Стешенка, якого після 4 місяців ув'язнення було вислано з Києва без права вчителювання та проживання в університетських містах, припинив їх [8]. До Києва Стешенко повернувся лише через 5 років.

Завдяки умілій конспірації, група УСД проіснувала до початку 1906 р., коли більшість її членів, у тому числі й І. Стешенко, приєдналися до Української соціал-демократичної робітничої партії [9]. За цей час остаточно сформувалися суспільно-політичні й культурно-освітянські погляди І. Стешенка, які в 1917 р. привели його в ряди будівників Української Народної Республіки і яким він залишився вірний до кінця свого життя. Про них ми можемо судити з власних статей Івана Матвійовича і тих матеріалів, до написання яких він був причетний.

На початку XX ст. українське національне відродження вступило в політичну фазу свого розвитку, що вимагало від діячів визвольного руху глибокого теоретичного аналізу суспільних процесів і відповіді на численні питання, поставлені життям, у першу чергу відносно самовизначення України і ролі української інтелігенції в цьому. Але значна частина політичних груп і партій, що виникли в той час в Україні, з різних причин не виробила чітких і далекосяжних орієнтирів у національному русі. Кращими були справи групи УСД, яка в 1901 р. видала у Львові "Оцінку "Нарису програми української партії соціалістичної"". Тоді ж її передрукував двотижневик Української соціал-демократичної партії Галичини "Воля". В цій брошурі, написаній у зв'язку з появою проекту програми маловідомої нині Української соціалістичної партії Богдана Ярошевського, було дано оцінку перспектив українського визвольного руху.

По-перше, добре знаючи про централістські й часом великодержавно-шовіністичні погляди російських і польських соціал-демократів на українське питання, група Стешенка висловила сумнів щодо можливості безперешкодного створення незалежної української держави після повалення самодержавства та приходу до влади демократичних сил Росії. "В історії є приклади, — застерігалося в "Оцінці", — що не тільки від царату тяжко буває відокремитись незвиклим до державної самостійності народам. Коли Україні прийдеться ждати сепарації аж до того часу, поки всі соціалістичні партії Польщі і Росії погодяться, то, можливо, що вільна, незалежна, республіканська українська держава настане не хутко" [10]. На жаль, події Української демократичної революції 1917—1918 рр. повністю підтвердили цей прогноз.

В свою чергу, група УСД запропонувала українським соціалістам взяти на озброєння федеративну програму з національного питання, "а сепаратичну полишити на розмисл тим, що діждуть години визволення, — воно тоді видніше буде, чи слід залишатись і далі в федерації..., чи варто заложити свою "хату з краю", покинувши "братерський союз", якщо він покаже себе не дуже братерським" [11]. Ці міркування, безперечно, вплинули на розробку власної програми з національного питання попередницею УСДРП — Революційною Українською партією весною 1903 р. [12]

З огляду на те, що Україна — переважно хліборобська країна, група УСД радила провадити революційну пропаганду "головно серед робітників по економіях, сільських наймитів та дрібних селян", і в той же час зауважувала, що серед зрусифікованих міських робітників на-

йбільш потрібна... дуже нелегка пропаганда національної свідомості, аби вони не стали чужинцями в рідній стороні" [13].

Глибока суспільна криза Російської імперії, яка була прискорена поразкою у війні з Японією і вилилася в революцію 1905—1907 рр., перенесла національне питання з площини теоретичних дискусій на порядок денний загальнодемократичної боротьби з самодержавством. На початку 1905 р. Комітет Міністрів імперії звернувся до Академії Наук, Київського та Харківського університетів і київського генерал-губернатора із запитом відносно скасування заборон 1863 і 1876 рр. на українське слово. І. Стешенко відгукнувся на цю подію статею "Украинофилы", опублікованою в одеському земському часописі "Южные записки", де він разом з М. Славинським вів український відділ. Стаття дістала високу оцінку провідної львівської газети "Діло", яка назвала її "першим зрілим політичним українським виступом" у Російській імперії [14].

Виходячи з того, що національна форма духовного життя є єдино можливою в роботі серед народу, І. Стешенко вбачав завдання української інтелігенції в націоналізації всіх закладів, що знаходяться на території України, перш за все, середньої й вищої школи, суду, театру, церкви. Що ж до представників інших національностей в Україні, то для них, на його думку, повинна бути забезпечена свобода національного розвитку і водночас надана можливість знайомства з мовою, культурою й звичаями народу, серед якого вони живуть [15].

Здійснення цих прагнень, вважав І. Стешенко, можливе тільки в разі перетворення "тюрми народів" на федерацію національних одиниць з широкими автономними правами. Ступінь федеративних зв'язків України з Росією він пов'язував з мірою сприятливості й доброзичливості російської політики щодо України, не виключаючи, в разі відсутності цього, проголошення Україною незалежності [16].

Влітку 1905 р. І. Стешенка було вдруге заарештовано. Тільки наступного року йому вдалося відновити свою педагогічну діяльність, яку він цінував вище, ніж будь-яку іншу, — спочатку в м. Слуцьку на Волині, а потім у Києві в 1-й комерційній школі, де він незмінно працював до 1917 р. [17]. В той же час І. Стешенко не полишав активної громадської й культурно-наукової діяльності, користуючись можливостями, що з'явилися внаслідок революції 1905 р. Разом з Борисом Грінченком, Сергієм Шеметом і Володимиром Винниченком він був організатором установчих зборів київського товариства "Просвіта" в червні 1906 р. [18], брав активну участь у заснуванні Українського наукового товариства в Києві, виступав з рефератами і доповідями на його засіданнях і публічних зборах, в чотирьох томах місячника "Україна" за 1907 р. опублікував дослідження "Історія української драми" [19].

У передвоєнні роки І. М. Стешенко зосередився на літературно-критичній роботі, виступав на сторінках "Літературно-Наукового Вістника" і часопису "Сяйво" з рецензіями на твори С. Єфремова та В. Винниченка, був постійним співробітником заснованого Л. Юркевичем (1885—1918 рр.) і Д. Антоновичем соціал-демократичного журналу "Дзвін".

З перших днів Української національної демократичної революції 1917—1918 рр., завдяки якій було закладено основи української державності, І. Стешенко перебував у центрі бурхливих політичних подій. На жаль, маловідомим залишається той факт, що завдяки зусиллям саме таких громадських діячів, як Іван Стешенко, Центральна Рада від початку свого існування стала керівним органом і центром національного відродження України.

Справа в тому, що Рада Товариства українських поступовців (ТУП) — ліберальної організації на зразок російської партії кадетів — після одержання звістки про повалення самодержавства, за свідченням

Д. Дорошенка, "сама думала стати загальним об'єднуючим органом" [20]. Неважко уявити, яким чином такий вузькопартійний підхід до справи національного відродження відбився б на перспективах національно-визвольної боротьби, як вплинув би він на взаємовідносини різних політичних сил у ній. Але 4 березня на збори ради ТУП прибули І. Стешенко, Д. Антонóвич та О. Степаненко, як представники українських соціалістичних організацій, і поставили вимогу прийняти до ради представників від цих організацій у кількості, паритетній числу членів тупівської ради. Рада ТУП погодилася з цими вимогами, і таким чином Центральна Рада з перших днів свого існування об'єднала, крім поміркованої частини інтелігенції, представників соціалістичних, військових, кооперативних, студентських, наукових та інших громадських організацій, стала прообразом дійсно загальнонаціонального центру.

Процес формування Української Центральної Ради як органу державного будівництва у масштабі всієї України значною мірою завершився на Національному Конгресі, що відбувся 6—8 квітня 1917 р. На ньому І. Стешенко був обраний до Центральної Ради від просвітніх організацій Києва разом з такими відомими діячами українського відродження, як Людмила Старицька-Черняхівська, Софія Русова, Марія Грушевська, Іван Чопівський та ін.

Поряд з активною участю в процесі державного відродження України І. Стешенко багато сил і енергії віддавав створенню національної системи освіти й виховання підростаючого покоління. Коли у квітні-травні 1917 р. для дітей — біженців з Галичини — у Києві було засновано гімназію з українською мовою навчання, І. Стешенко став її першим директором [21]. А перед цим, наприкінці березня, він разом з М. Грушевським, В. Ігнатовичем і Т. Лубенцем увійшов до спеціальної підкомісії київської міської думи, яка мала розробити план запровадження української мови у школах Києва.

Українізація шкільної освіти відразу ж зіткнулася з величезними труднощами — відсутністю досвіду роботи української школи, нестачею педагогічного персоналу та підручників, опором впровадженню української мови викладання з боку шовіністично настроєних росіян у батьківських комітетах гімназій. З метою вироблення конкретних форм і методів українізації школи 24 березня в приміщенні Педагогічного музею відбувся Український Педагогічний з'їзд, на який з'їхалося близько 500 делегатів, в основному вчителів середніх, міських і народних шкіл. Головою з'їзду було обрано приват-доцента Київського університету Т. Сушицького, його заступником — І. Стешенка.

Оскільки на той час розпорядженням міністра народної освіти Тимчасового уряду, професора О. Мануйлова (1861—1929 рр.) вже запроваджувалося навчання українською мовою в початковій школі (при забезпеченні прав національних меншостей), Педагогічний з'їзд зосередився на питаннях створення національної середньої і вищої школи. Для керівництва цим процесом з'їзд запропонував Центральній Раді заснувати Головну українську шкільну раду і зобов'язати повітові та губернські земства створити українські шкільні бібліотеки. З метою підготовки україномовних учительських кадрів пропонувалася з осені 1917 р. українізація учительських семінарій та інститутів, а також введення при Київському університеті і на курсах при шкільних округах кафедр українознавства та української мови.

Що ж до вищої школи, то Педагогічний з'їзд закликав професорів по можливості відразу переходити на українську мову викладання. Крім чотирьох кафедр з українознавства (мови, літератури, історії й права), які Тимчасовий уряд планував відкрити з осені 1917 р., з'їзд вважав за потрібне додати до них ще три: української етнографії, географії та мистецтва. Координувати цю роботу повинен був новостворений відділ

вищої школи при Українському науковому товаристві в Києві, яке тоді ж приступило до організації Української Академії Наук.

В резолюціях Педагогічного з'їзду відносно середньої школи передбачалося, зокрема, там, де більшість населення складають українці, українізувати вже існуючі старі школи, а як перший крок на цьому шляху — зробити обов'язковим у всіх середніх школах України вивчення української мови, літератури й історії; у тих школах, де більшість учнів — українці, в підготовчому і першому класах вести навчання лише українською мовою, в решті класів перейти до навчання українською мовою протягом двох років. У гімназіях, де росіяни становили меншість, пропонувалося утворити російські паралельні класи [22].

Таким чином, уже в перший місяць Української демократичної революції було розроблено досить чіткий і реальний план побудови національної системи освіти, який повністю враховував інтереси національних меншостей. Однако службовці Київського шкільного округу та зрусифікована частина учительства, спираючись на допомогу урядовців-росіян у батьківських комітетах, чинили всілякі перешкоди українізації школи, аж до звернень до міністра освіти О. Мануйлова з вимогами, щоб середня школа на Україні зберегла "основний загальноросійський характер". Справа до того ж ускладнювалася нерішучістю й поміркованістю нового куратора шкільного округу М. Василенка і, особливо, його помічника В. Науменка.

Становище змінилося на краще після створення 15 червня Центральною Радою крайового уряду — Генерального секретаріату, до якого входив і Генеральний секретар освіти. Цю посаду від самого початку і до кінця січня 1918 р. займав І. М. Стешенко [23]. Програма діяльності Генерального секретаря освіти була розглянута на 2-му Всеукраїнському учительському з'їзді, який відбувся 28—30 липня в Києві. За рішенням з'їзду, Генеральний секретаріат мав призначити в кожну українську губернію, в кожний повіт своїх комісарів, яким підлягали б усі школи, позашкільна і дошкільна освіта; у Києві мала бути заснована Науково-Педагогічна Академія, в губерніях — підготовлено кадри лекторів та інструкторів українознавства, по всіх повітах організовано учительські спілки, а по всіх селах — "Просвіти". Генеральному секретареві освіти з'їзд доручив створити комісії для вироблення програм українознавства і видання відповідних підручників. Великого значення делегати з'їзду надавали відкриттю в Києві восени 1917 р. Українського Народного Університету.

Для реалізації намічених першим і другим педагогічними з'їздами рішень І. М. Стешенко залучив до співпраці в секретаріаті освіти провідних діячів української культури: історика О. Грушевського — брата голови Центральної Ради, філолога й історика культури І. Огієнка, мистецтвознавця К. Широцького, географа Т. Тутковського, психолога В. Зіньківського, літератора Т. Сушицького та багатьох інших. Але треба мати на увазі, що керівництво розбудовою національної школи Генеральному секретареві довелося здійснювати вже в ті часи, коли авторитет усякої влади був значно підірваний, і добитися точного виконання наказу було вже не так-то просто. До того ж, практика революційної української влади виробила звичку не наказувати, а закликати, умовляти, радити, тому й циркуляри Генерального секретаря освіти мали скоріше характер відозв і закликів. Фактично на місцях все залежало від того, чи були добре зорганізовані українські національні елементи і чи мали вони досить енергійних керівників.

Українізація шкільної освіти, таким чином, здійснювалася там, де директори і вчителі були свідомими українцями; там же, де їх не було, або де вони не мали впливу, все залишалося по-старому, незважаючи ні на які розпорядження з Києва. Влада Генерального секретаря поширювала-

ся, в основному, тільки на столицю. 25 вересня 1917 р. І. М. Стешенко виступив перед директорами середніх та початкових шкіл Києва і головами батьківських комітетів. Свою промову він виголосив українською мовою, підкресливши, що робить це принципово, бо з появою на Україні крайової влади українська мова стала офіційною. Іван Матвійович зазначив, що український народ є господарем на своїй державній території, але справедливі інтереси національних меншостей будуть взяті до уваги. Однак усі народності, які живуть на території України, повинні знати її мову, літературу, географію та історію. Таким чином, українознавство проголошувалося обов'язковим для всіх шкіл України, що згодом було підтверджене спеціальним розпорядженням Генерального секретаріату [24].

Важливими здобутками системи національної освіти у той складний і тривожний час було відкриття Українського Народного Університету (його ректором став професор І. Ганицький) та Української Науково-Педагогічної Академії. Заняття в Українському Народному Університеті почалися 26 вересня в аудиторіях університету св. Володимира на трьох факультетах: історико-філологічному, юридичному і фізико-математичному. 25 жовтня в Педагогічному Музеї в присутності І. М. Стешенка відбулося урочисте відкриття Науково-Педагогічної Академії, до якої відразу записалося понад 90 слухачів на перший однорічний курс.

Творчу мирну працю по розбудові української держави перервала громадянська війна. В її шаленстві 30 липня 1918 р. від рук бандитів загинув славний діяч українського визвольного руху, організатор національної школи Іван Матвійович Стешенко, все життя й громадська діяльність якого становлять яскравий приклад служіння рідному народові.

[1] Центральна наукова бібліотека НАН України (ЦНБУ), рукописний відділ, ф. 207, № 25, арк. 1.
[2] Дорошенко Д. І. Історія України. 1917—1923 рр. — Т. 1. Доба Центральної Ради. — Березіль. — 1991. — № 1. — С. 131.
[3] Гасло. — 1903. — № 2. — С. 8.
[4] Робітнича газета. — 1918. — 4 серпня.
[5] Див.: Лавріненко Ю. Рух Вільної Спілки. — Український історик. — 1976. — № 1—4. — С. 23.
[6] Тучапский П. Л. Из пережитого. Девяностые годы. — Харьков, 1924. — С. 18.
[7] Див.: Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали. Упор. Т. Гунчак і Р. Сольчаник. — Мюнхен, 1983. — Т. 1. — С. 88.
[8] Див.: Дорошенко В. Революційна Українська Партія (РУП). — Львів, 1921. — С. 5—6.
[9] Стешенко І. Український національно-громадський рух і 1905 рік. — Вільна Україна. — 1906. — № 1—2. — С. 96.
[10] Воля. — 1901. — № 11. — С. 3.
[11] Там же. — С. 4.
[12] Див.: Гасло. — 1903. — № 4. — С. 37.
[13] Воля. — 1901. — № 11. — С. 6.
[14] Діло. — 1905. — 28 квітня.
[15] Див.: Южные записки. — 1905. — № 13. — С. 4.
[16] Там же. — С. 5.
[17] ЦНБ НАНУ, рукописний відділ, ф. 207, № 25, арк. 2—3.
[18] Громадська Думка. — 1906. — 27 вересня.
[19] Див.: Україна. — 1907. — Т. 1. — С. 81—107; Т. 2. — С. 111—134; Т. 3. — С. 186—201; Т. 4. — С. 311—339.
[20] Дорошенко Д. І. Історія України. 1917—1923 рр. — Т. 1. Доба Центральної Ради. — Прапор. — 1990. — № 12. — С. 95.
[21] ЦНБ НАНУ, рукописний відділ, ф. 207, № 25, арк. 4.
[22] Див.: Дорошенко Д. І. Історія України. 1917—1923 рр. — Т. 1. Доба Центральної Ради. — Березіль. — 1992. — № 1. — С. 118—119.
[23] Див.: Винниченко В. К. Відродження нації. — Київ-Відень, 1920. — Ч. 1. — С. 302—303.
[24] Робітнича газета. — 1917. — 27 вересня.